

LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS

LIETUVOS ISTORIJOS METRAŠTIS

2003 metai

1

LITHUANIAN INSTITUTE OF HISTORY

THE YEAR-BOOK
OF LITHUANIAN
HISTORY

2003

1

VILNIUS 2004

LITAUISCHES INSTITUT FÜR GESCHICHTE

JAHRBUCH
FÜR LITAUISCHE
GESCHICHTE

2003

1

VILNIUS 2004

UDK 947.45

Li 237

Redakcinė kolegija:

Egidijus ALEKSANDRAVIČIUS

Vytauto Didžiojo universitetas

Alfonsas EIDINTAS

Vilniaus universitetas

Zigmantas KIAUPA (pirmininkas)

Lietuvos istorijos institutas

Česlovas LAURINAVIČIUS

Lietuvos istorijos institutas

Ingė LUKŠAITĖ

Lietuvos istorijos institutas

Bronius MAKASKAS

Lenkijos MA istorijos institutas

Jolita MULEVIČIŪTĖ

Kultūros, filosofijos ir meno institutas

Edmundas RIMŠA

Lietuvos istorijos institutas

Jolita SARCEVIČIENĖ (sekretorė)

Lietuvos istorijos institutas

Vladas SIRUTAVIČIUS

Lietuvos istorijos institutas

Saulius SUŽIEDĖLIS

Milervilio universitetas

Redakcinės kolegijos adresas:

Kražių g. 5, 01108 Vilnius

<http://www.istorija.lt>

DMYTRO V A Š Č U K A S

VOLUINĖS ŽEMĖS PRIVILEGIJOS (XV A. II PUSĖ – XVI A. PRADŽIA): DATAVIMO IR PROTOGRAFO PROBLEMA

Šiuolaikinėje lituanistikoje pastebimas didėjantis susidomėjimas Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės (toliau – LDK) žemių privilegijų tyrimais. Ina Starostina pažymi: „Istorijos mokslui reikia studijų, iš kurių istorikas galėtų semtis duomenų apie nuorašus, dokumentų publikacijas, istoriografinės medžiagos. Studijose turi būti šių išskirtinės svarbos dokumentų tekstai, vertimai į dabartinę kalbą, komentarai... Tai reiškia, kad LDK krašto ir atskirų žemių privilegijų rengimas leidybai – seniai subrendusi užduotis“¹. Michailas Kromas atkreipia dėmesį į būtinybę pervertinti tradicinius stereotipus, susijusius su šiais dokumentais, susiformavusius XIX–XX a. riboje². Ir šitos pastabos nėra nepagrįstos.

Žemių privilegijų tyrimams skirti du atskiri Michailo Jasinskio³ ir Jano Jakubovskio⁴ darbai. LDK krašto ir, ne taip plačiai, žemių privilegijas tyrė Marija Krausauskaitė. Jos darbas buvo publikuotas 1927 m.⁵ Nepaisant istoriografinės šių

¹ И. С т а р о с т и н а, Право Великого княжества Литовского XV в. в контексте культурно-исторических связей Польши, Литвы и Руси, *Восточная Европа в исторической ретроспективе: К 80-летию В. Т. Паушто*, Москва, 1999, с. 240–241.

² М. К р о м, „Старина“ как категория средневекового менталитета (по материалам Великого княжества Литовского XIV – нач. XVII вв.), *Medievalia ucrainica: ментальність та історія ідей*, т. 3, Київ, 1994, с. 68–85; Россия и Великое княжество Литовское: два пути в истории, *Английская набережная, 4: Ежегодник Санкт-Петербургского научного общества историков и архивистов*, СПб, 2000, с. 73–100.

³ М. Я с и н с к и й, *Уставные земские грамоты Литовско-русского государства*, Киев, 1889.

⁴ Я. Я к у б о в с к и й, Земские привилеи Великого княжества Литовского, *Журнал Министерства народного просвещения*, 1903, № 6, с. 245–303.

⁵ М. К р а с а у с к а і т ė, *Die Litauische Adelsprivilegien bis zum Ende des XV. Jahrhunderts*, Leipzig, 1927.

studijų vertės (ypač reikia pažymėti J. Jakubovskio monografiją, kurioje autorius bandė iš išlikusių patvirtinimo raštų atstatyti protografus, t. y. sugrąžinti mokslui prarastus dokumentus⁶), jie neatitinka dabartinio mokslo reikalavimų, o kai kurias išvadas ir apibendrinimus reikėtų dar patikslinti⁷. Reikšminga yra ir Jevgenijaus Machovenkos monografija. Tyrinėtojas, analizuodamas nelietuviškų LDK žemių padėtį kunigaikštystėje, trumpai palietė ir žemės teises reglamentuojančių privilegijų klausimą, tiesa, remdamasis jo pirmtakių padarytomis išvadomis⁸.

Žemių privilegijų studijų aktualumas išaugo atsirandant naujų šaltinių publikacijoms. Buvo rastos ir paskelbtos dvi iki tol nežinomos privilegijos: 1933 m. Konstantinas Jablonskis paskelbė 1442 m. privilegiją Žemaitijai⁹, 1997 m. Sergejus Žemaitis – 1440 m. privilegiją Naugardukui¹⁰. Šios privilegijos yra patys seniausi originalūs LDK žemės privilegijų tekstai iš visų prieinamų tyrinėtojams, nes kiti – tik vėlesni patvirtinimai.

Pereiname prie privilegijų Voluinės žemei analizės – tiesioginio šios studijos objekto. Ši LDK sritis skirtingais laikais gavo keturias privilegijas. Pirmuosius raštus 1392 ir 1432 m. Lucko žemei davė karalius Jogaila. Galima sutikti su J. Jakubovskio nuomone, kad jie negali būti laikomi privilegijomis visai Voluinės žemei. Pirmiausia šie du raštai buvo paskelbti per tuos trumpus laikotarpius, kai Lucko žemė buvo tiesiogiai pavaldi Lenkijos Karalystei, vadinasi, privilegija buvo duodama Lenkijos, o ne LDK sričiai. Antra, vėliau leistos privilegijos „jokiu genetiniu ryšiu nesusijusios su minėtais Jogailos raštais“¹¹. Vadinasi, mes turime tik dvi Voluinės žemei skirtas

⁶ И. Я к у б о в с к и й, min. veik., p. 246.

⁷ И. С т а р о с т и н а, Некоторые особенности развития права восточнославянских земель в Великом княжестве Литовском, Россия, Польша и Причерноморье в XV–XVIII вв., Москва, 1979.

⁸ J. M a c h o v e n k o, *Nelietuviškų žemių teisinė padėtis Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje (XIV–XVIII a.)*, Vilnius, 1999.

⁹ К. J a b l o n s k i s, Archyvinės smulkmenos, *Praeitis*, t. 2, Kaunas, 1933, p. 423–427.

¹⁰ С. Ж е м а й т и с, Привилей Новогрудской земле 1440 г., *Рукописные памятники. Публикации и исследования*, вып. 4, СПб., 1997, с. 215–225.

¹¹ И. Я к у б о в с к и й, min. veik., p. 248–249; *Архив Юго-Западной России, издаваемый временной комиссией для разбора древних актов*, ч. 5, т. 1, Киев, 1869, с. 1–2; I. Danilavičius nurodė dar vienos Jogailos privilegijos Lucko žemei (1427 m.) egzistavimą, bet tai 1432 m. privilegijos kopija (I g. D a n i ł o w i c z, *Skarbiec dyplomatów papieżkich, cesarskich, krolewskich, książęcych; uchwał narodowych, postanowień różnych władz i urzędów postugujących dokrytycznego wyjaśnienia dziejów Litwy, Rusi i Litewskiej i ościennych im krajów*, t. II, № 1429, Wilno, 1862, s. 92). Tiesa, M. Jasinskis šios privilegijos į privilegijų žemėms rejestrą neįtraukė, nes manė, kad tokio rašto 1427 m. Jogaila parašyti negalėjo. Tuo metu Lietuvos didysis kunigaikštis buvo Vytautas ir, teigė mokslininkas, mažai tikėtina, kad Jogaila drįstų duoti privilegiją didžiojo kunigaikščio kontroliuojamai sričiai (M. Я с и н с к и й, min. veik., p. 43).

privilegijas iki Pirmojo Lietuvos Statuto parašymo – tai 1501¹² ir 1509 m.¹³ privilegijos, kurias atitinkamai suteikė didysis Lietuvos kunigaikštis Aleksandras Jogailaitis ir Žygimantas Senasis. Abu dokumentai rodo, kad jų archetipas buvo Kazimiero Jogailaičio raštas¹⁴. Sustosime ties klausimu, kada Voluinės žemei buvo duota pirmą privilegija, ir pabandydysime iš 1501 ir 1509 m. konfirmacinių privilegijų tekstų rekonstruoti protografo turinį.

Kaip žinoma, Voluinės žemė galutinai tiesiogiai tapo pavaldi didžiajam kunigaikščiui 1452 m., po kunigaikščio Švitrigailos mirties. Dalis tyrinėtojų pirmą Voluinės gautą privilegiją priskirdavo šiai datai, nes nuo to laiko žemę pradėjo „valdyti didžiojo kunigaikščio urėdai“¹⁵. Šios tyrinėtojų grupės oponentu tapo J. Jakubovskis, kuris, neminėdamas tikslios datos, priskyre privilegijos parašymą „vėlesniam laikui“. Pagrindinis jo argumentas buvo toks: „šioje privilegijoje [Kazimiero – D. V.] buvo keletas straipsnių, neturinčių principinės reikšmės ir daugiausia susijusių su didžiojo kunigaikščio seniūnų ir vietininkų piktnaudžiavimais“, taigi privilegija buvo duota vėliau negu 1452 m., „kai Kazimiero vietininkai jau spėjo savo veikla sukelti gyventojų nepasitenkinimą“¹⁶. 1905 m. šiai nuomonei pritarė ir Michailas Gruševskis¹⁷. Manome, kad arčiau tiesos vis dėlto buvo M. Jasinskis, tai patvirtina šie argumentai.

¹² *Lietuvos Metrika* (toliau – *LM*) (1387–1546). *Užrašymų knyga 25*, Vilnius, 1998, p. 101–103. M. Jasinskis naudojo dokumento publikaciją, paskelbtą rinkinyje: *Акты, относящиеся к истории Южной и Западной России, собранные и изданные археографическою комиссією* (toliau – *АЮЗР*), т. 1, СПб., 1863, с. 27–28; neįtraukė 1501 m. privilegijos į savo sisteminį sąvadą, argumentuodamas šį sprendimą tuo, kad rinkinyje paskelbtas tekstas pasižymi „neteisinga punktuacija, daugybe akivaizdžių klaidų ir dideliais praleidimais“ (М. Я с и н с к и й, *min. veik.*, p. 91). Tos pačios nuomonės laikėsi ir M. Vladimirska-Budanovas (М. В л а д и м и р с к и й-Б у д а н о в а, *Хрестоматия по истории Русскаго права*, вып. 2, изд. 4, СПб., 1901, с. 62).

¹³ *LM* (1499–1514). *Užrašymų knyga 8*, Vilnius, 1995, p. 279–281. Šioje publikacijoje privilegija klaidingai datuojama 1508 m. Priimta data – 1509 m. (*Акты, относящиеся к истории Западной России, собранные и изданные археографическою комиссією* (toliau – *АЗР*), т. 2, СПб., 1848, с. 64–66).

¹⁴ *LM, Kn. 25*, p. 101: „<...> kad juos [Voluinės bajorus – D. V.] valdytume pagal jų žemės teises, kaip buvo jo malonybės mūsų tėvo [Kazimiero – D. V.] karaliaus [laikais]“; *LM, Kn. 8*, p. 279: „<...> kad juos valdytume pagal jų žemės teisę, kaip mūsų tėvo, jo malonybės karaliaus Kazimiero, ir mūsų brolio, karaliaus Aleksandro, [laikais] būdavo“.

¹⁵ М. Я с и н с к и й, *min. veik.*, p. 71; М. Л ю б а в с к и й, *Очерк истории Литовско-Русского государства до Люблинской унии включительно*, Москва, 1910, с. 74; *Областное деление и местное управление Литовско-русского государства ко времени издания Перваго Литовскаго Статута*, Москва, 1892, с. 42; S. K u t r z e b a, *Historia ustroju Polski w zarysie*, t. II: *Litwa*, Lwów, 1914, s. 43; О. Н а л е с к и, *Ostatnie lata Świdrygielty i sprawa Wołyńska za Kazimierza Jagiellończyka*, Kraków, 1915, s. 190–191; В. П о л и щ у к, *Луцький замковий уряд в адміністративній системі Великого князівства Литовського до реформ 1564–1566 рр.*, *Український історичний журнал*, 2003, № 2, с. 5.

¹⁶ И. Я к у б о в с к и й, *min. veik.*, p. 287.

¹⁷ М. Г р у ш е в с ь к и й, *Исторія України-Руси*, т. 5, Київ, 1998, с. 12.

Visų pirma iš 1501 ir 1509 m. konfirmacinių privilegijų išskirsime Kazimiero privilegiją. Kaip pastebėjo I. Jakubovskis, antrojo dokumento sudarytojas turėjo du tekstus: Kazimiero ir Aleksandro raštus, ir išrašydamas iš jų atskirus straipsnius paprastai žymėjo, ar jie duoti valdančiojo karaliaus *отцом и братом*, ar tik *братом*¹⁸. Iš šių pastabų matyti, kad Kazimiero laikams turi būti priskiriama pirmoji dokumento dalis, kuri baigiasi žodžiais: „*а естли не заслужиль шибеницы – ино кому шкода, тому заплатит, а вина тому, чий чоловік*“¹⁹. Nuo šios vietos prasideda Aleksandro pridėti straipsniai. Vadinasi, visus straipsnius, parašytus iki pastarosios frazės, galima traktuoti kaip Kazimiero privilegiją.

Palyginsime ją su 1447 m. visoms žemėms skirta privilegija ir su 1440 m. privilegija Kijevo žemei²⁰. Pasirodo, kad pirmosios (1447 m.) privilegijos straipsnis apie feodalų teisę teisti ir rinkti baudas (*вини*) visiškai sutampa su Voluinės privilegijos 4-ojo straipsnio antrąja dalimi²¹: „*<...> судить имь самым [Voluinės bajorus – D. V.] люди свои и вины брать каждому зъ своего чоловіка*“²². Jeigu manytume, kad Kazimiero privilegija buvo parašyta 1452 m., skirtumas su privilegija visoms žemėms sudarys penkerius metus. Perskaitysime pirmąją 4-ojo straipsnio dalį: „*Такеж били намъ чоломъ и жаловали, ижъ староста и наместьники наши вины и заруки на нихъ берут и на ихъ людей и людей ихъ судять и радять*“²³. Tai reikštų, kad Voluinėje mažiausiai penkerius metus nebuvo laikomasi šio visoms žemės skirtos privilegijos straipsnio. Jo ir negalėjo būti laikomasi, nes mažai tikėtina, kad Švitrigaila savo kunigaikštystėje būtų tai leidęs. Visai kas kita – laikotarpis po jo mirties. Tada šlėkta ir prašė didžiojo kunigaikščio įtraukti šį straipsnį į privilegiją. Panašus 1-asis privilegijos Voluinei straipsnis, 14-asis 1447 m. privilegijos straipsnis bei 13-asis 1440 m. privilegijos Kijevo žemei straipsnis:

¹⁸ Tėvo ir brolio, brolio: И. Я к у б о в с к и й, min. veik., p. 288.

¹⁹ *LM, Kn. 25*, p. 102: „o jei mirties bausmės nenusipelnė, tai kuriam nusikalto, tam ir sumoka, o baudos pinigai tam, kieno žmogus“.

²⁰ Kalbama apie 1507 m. privilegiją Kijevo žemei. Ji suteikta Žygimanto Senojo ir patvirtina anksčiau suteiktą privilegiją. Mes manome, kad Kijevo žemė pirmą privilegiją gavo 1440 m. antroje pusėje iš Lietuvos didžiojo kunigaikščio Kazimiero Jogailaičio.

²¹ И. С т а р о с т и н а, *Некоторые особенности...*, c. 128; М. Л ю б а в с к и й, *Очерк истории...*, c. 72; М. К р а с а у с к а і т є, min. veik., p. 45; Н. Я к о в е н к о, *Українська шляхта з кінця XIV до середини XVII ст. (Волинь і Центральна Україна)*, Киев, 1993, c. 42.

²² *LM, Kn. 25*, p. 102: „turi patys [Voluinės šlėkta – D. V.] teisti savo žmones ir kiekvienas iš savo žmonių turi [pats] baudas imti“.

²³ Ten pat: „Taip pat lenkėsi mums [prašant] ir skundėsi, kad mūsų seniūnas ir vietininkai baudas ir užstatus iš jų ir iš jų žmonių ima bei jų žmones teisia ir jų ginčus sprendžia“.

Privilegija Voluinei	Privilegija visoms žemėms	Privilegija Kijevui
Straipsnis Nr. 1. „<...> ижъ староста и наместънники наши не мають на нихъ децкихъ своихъ слати <i>первымъ разом</i> , коли на кого жалоба прийдет, нижьли перво листом идучимъ обослати; а коли на <i>два листы не станеть</i> [kursyvas mūsų – D. V.], тогды мают децъкого послати“ ²⁴	Straipsnis Nr. 14. „А також на подаванье предреченных княжат, рытерев, шляхтичов, бояр, местичов, децких не дамы: алиж бы <i>первей</i> [kursyvas mūsų – D. V.] от пана, которому ж тот подан, который кривду вчинил, правда пожадана была, его бы он на рок не хотел к праву поставити; тогды наш децкий, а любо наших заказников имать быти послан: а виноватый вину заслужил, пану своему, а не иному, будет обязан заплатити“ ²⁵	Straipsnis Nr. 13. „А на церъковные люди и на князские, и на боярские децкихъ не давати, <i>первый обослати листомъ</i> [kursyvas mūsų – D. V.], штобы къ праву стал а любо чоловека поставил; а не станет а любо чоловека не поставитъ, до кого дело будетъ, ино тогды децкого дати а вину государю осуженую заплатити, чый будет чоловекъ“ ²⁶

Skirtumas tik toks, kad teismo vykdytojai Voluinės šlėktai buvo siunčiami po dviejų raštiškų išpėjimų, o pagal du paskutinius dokumentus – užtekdavo ir vieno rašto²⁷.

Kita vertus, kai 1451 m. rugsėjo mėn. pasklido žinia apie Švitrigailos ligą, Lenkijai susidarė palankios sąlygos inkorporuoti Voluinę į Karūnos žemes. Dėl to Kazimierui teko „gelbėti situaciją“. Jau metų pabaigoje čia atvyko kunigaikščio Jurijaus iš Pinsko, Radvilos ir Juršos kariuomenė ir prisiekė Švitrigailai neatiduoti Voluinės niekam, išskyrus Lietuvos didįjį kunigaikštį²⁸. Todėl po Voluinės kunigaikš-

²⁴ Ten pat, p. 101: „<...> kad mūsų seniūnas ir vietininkai *pirmą kartą* neturi jiems savo diečkų siųsti: jei ant ko skundas ateis, pirma reikia raštą išsiųsti, o jei ir *po dviejų raštų* [į teismą] *neatvyks* [kursyvas mūsų – D. V.], tada [jau] turi diečkų siųsti“.

²⁵ *A3P*, t. 1, Spб., 1846, c. 76: „Taip pat minėtiems kunigaikščiams, riteriams, šlėktos ponams, bajorams, miestiečiams paprašius diečkų neduosime: tik jei *iš pradžių* [kursyvas mūsų – D. V.] iš pono, kuriam tas [pavaldinys], kuris nusikalto, duotas, teisingumas būtų pareikalautas, o [tas ponas] jo [nusikaltėlio] nepanorėtų nustatytu laiku atvesti į teismą, [tik] tuomet mūsų diečkus ar [kas iš] mūsų šaukėjų į teismą turi būti nusiųstas. O kaltininkas, kuris baudos nusipelnė, savo ponui, o ne kam kitam, privalės sumokėti“.

²⁶ *LM, Kn. 8*, p. 240: „O bažnyčių, kunigaikščių ir bajorų žmonėms diečkų neskirti, bet iš pradžių *pranešti jiems raštu* [kursyvas mūsų – D. V.], kad į teismą atvyktų ar žmogų atsiųstų. O jei tas, kas bylą iškels, nei [pats į teismą] atvyks, nei žmogų atsiųs, tada [ieškoviui] diečkų duoti, o tam žmogui skirtą baudą valdovui mokėti“.

²⁷ Žr. taip pat: В. П о л і ш у к, *Свідки у русько-литовському праві до судово-адміністративної реформи 1564–1566рр.*, Киев, 2000, с. 123–163.

²⁸ М. Л ю б а в с к и й, *Областное деление...*, с. 41–42; Ф. Л е о н т о в и ч, *Очерки по истории Литовко-русского права. Образование Литовского государства*, СПб., 1894, с. 242.

čio mirties (1452 m. vasario 10 d.) Lucko seniūnas Nemira Rezanovičius ir Čartoriskis sutiko su Lucko prijungimu prie LDK²⁹. Kaip tvirtino Oskaras Haleckis, Voluinė iš karto „išsiuntė pasiuntinybę į Vilniaus seimą tam, kad mainais už pavaldumą didžiajam kunigaikščiui gautų privilegiją savo sričiai“³⁰.

Tai kodėl būtent 1452 m. pradžia yra priimtinausia kaip privilegijos parašymo data? Tai paaiškina dvi aplinkybės: iš vienos pusės, Voluinės bajorai buvo gerai susipažinę su 1447 m. privilegija visoms žemėms ir todėl siekė pasinaudoti jos suteikiamomis teisėmis, o galbūt jas ir praplėsti (tai buvo neįmanoma, kol buvo gyvas Švitrigaila), kita vertus – Kazimieras norėjo palenkėti į savo pusę Voluinės žemės gyventojų sluoksnį su viltimi, kad jie parems jį karinio konflikto su Lenkija metu (būtent dėl to Voluinės bajorams buvo parodytas toks nuolankumas, kokio nesulaukė kitų žemių atstovai)³¹.

Trečia, suvažiavimo Parčiave metu³², 1453 m. birželio 3–16 d., Kazimieras, lenkų atstovams grasinant pradėti karą, sutiko prijungti prie Lenkijos Voluinę ir Podolę³³. Sunku patikėti, kad karalius galėjo ryžtis tokiam žingsniui nepasirūpinęs užnugariu: privilegija Voluinei leido tikėtis šios žemės bajorų, o kartu ir visų gyventojų palaikymo. Ar ne todėl vēlesnėse politinėse Kazimiero kovose su Lenkijos vyriausybe iš vienos pusės ir su Lietuvos fronda iš kitos pagrindine problema tapo Podolės valdymo klausimas, o Voluinė tarsi buvo pamiršta?³⁴ Mūsų nuomone, taip jaunas Lenkijos karalius ir Lietuvos didysis kunigaikštis politinių kompromisu keliu, „laviruodamas tarp Scilės ir Haribdės“, pamažu įtvirtino savo valdžią valstybėje.

Mūsų spėjiojimus dėl Kazimiero privilegijos Voluinei datos netiesiogiai pagrindžia du žemės dovanojimo raštai: pirmasis – Kazimiero raštas, duotas 1452 m. sausio

²⁹ O. H a l e c k i, *Dzieje unii Jagellońskiej w wiekach średnich*, t. 1, Kraków, 1919, s. 377; A. П р е с н я к о в, *Лекции по русской истории. Западная Русь и Литовско-русское государство*, вып. 1, т. 2, Москва, 1939, с. 146.

³⁰ O. H a l e c k i, *Dzieje unii...*, s. 377.

³¹ Pvz.: „Taip pat [isakome] mūsų seniūnui kunigaikščių ir ponų bei žemionių piktais žodžiais neįžeidinėti ir į kalėjimą bei į bokštą jų nesodinti. Jei kas, [būtų jis] kunigaikštis ar ponas, ar žemionis, [mūsų valiai] nepaklustų, seniūnas turi [apie tai] mums raštą išsiųsti, o kada mes pamokysime [seniūną] mūsų raštu ar per pasiuntinį [mūsų nurodymus] perduosime, tada jam [tam seniūnui] reikia taip, kaip jį pamokėme, padaryti“ (*LM, Kn. 25*, p. 102).

³² K. G ó r s k i, Rządy wewnętrzne Kazimierza Jagiellończyka w koronie, M. Biskup, K. Górski, *Kazimierz Jagiellończyk. Zbiór studiów o Polsce drugiej połowy XV wieku*, Warszawa, 1987, s. 86.

³³ М. Г р у ш е в с ь к и й, *История України-Руси*, т. 4, Київ, 1993, с. 244. Bet reikia pažymėti, kad K. Górskis teigė, neva Kazimieras pasiūlė kompromisinį šio klausimo sprendimą: Voluinė liko Lietuvai, o Podolė – Karūnai (K. G ó r s k i, min. veik., p. 86).

³⁴ *De jure* Voluinės-Podolės problema buvo išspręsta 1454 m. balandžio mėn. Brastos suvažiavime: Voluinė ir Rytų Podolė su Braclavu liko LDK sudėtyje, o Rytų Podolė su Kamenecu perėjo Lenkijos valdžion (K. G ó r s k i, *Młodość Kazimierza i rządy na Litwie (1440–1454)*, M. Biskup, K. Górski, *Kazimierz Jagiellończyk*, s. 14).

4 d. ponui Semaškai Jepifanovičiui valdyti dvarus Lucko paviete, antras – 1452 m. sausio 8 d. raštas Michailui Konstantinovičiui, apdovanojimas už ištikimą tarnybą – nuosavybės teisių suteikimas į dvarus Lucko, Vladimiro ir Peremyšlio pavietuose. Šie raštai nurodo, kad jų gavėjai tampa pilnateisiais dvarų šeimininkais: „*ничего на себе не выменяючи, а может то себе поленишвати и розширивати и на новом корени посадити; а то дали есмо ему* [Michailui Konstantinovičiui – D. V.] *вечно и непорушно и его жоне и детям и его ближним и его цадкам?*“³⁵. Šiuose raštuose nerandame straipsnių, reguliuojančių santykius tarp šeimininko ir jam pavaldžių žmonių. Manome, kad tai buvo įmanoma visų pirma tik esant visoms žemėms skirtai privilegijai, kita vertus, Kazimieras, duodamas šiuos raštus, jau jautėsi pilnateisiu Lenkijos valdovu, nes dalijo dvarus esant gyvam, nors ir prie lovos prikaustytam, Švitrigailai.

Taigi galime manyti, kad Kazimieras Jogailaitis davė privilegiją visiems Voluinės žemės bajorams 1452 m. pradžioje. Šio rašto originalas, kaip buvo minėta, neišliko. Bet, naudodami 1501 ir 1509 m. transumptus, mes pabandėme pratęsti I. Jakubovskio pradėtą darbą ir rekonstruoti seniausios privilegijos Voluinei turinį.

1452 m. pradžios privilegijos Voluinės žemei straipsnių, rekonstruotų pagal 1501 ir 1509 m. konfirmacines privilegijas, turinys

1 straipsnis. Didžiojo kunigaikščio seniūnams ir vietininkams buvo uždrausta siųsti teismo vykdytojus (diečkus) iškart po ieškovo pareiškimo (*жалоба*) gavimo. Iš pradžių reikėjo atsakovui išsiųsti raštą-kvietimą atvykti į teismą. Diečkus buvo siunčiamas tuomet, kada atsakovas neatvykdavo į teismą po antro šaukimo. Jeigu diečkus nusprendavo netraukti atsakovo atsakomybėn, pastarasis turėjo sumokėti mokesť diečkaus naudai (*децкованье*), šiuo atveju seniūnams ir vietininkams būdavo nurodoma patiems spręsti reikalą.

2 straipsnis. Voluinės bajorams buvo suteikta teisė išieškoti iš savo valdinių baudas už nužudymą (*головицина*). Seniūnams ir vietininkams tai daryti buvo uždrausta.

3 straipsnis. Seniūnams nebuvo leidžiama įžeidinėti bajorus, taip pat sodinti juos į kalėjimą (*казнь и везжа*). Seniūnas apie nusikaltėlį turėjo pranešti Lietuvos didžiajam

³⁵ *АЗР*, т. 1, с. 20: „nieko sau [didžiajam kunigaikščiui – vertėjo pastaba] nepaliekant. Ir gali jis kaip pats panorės [viską ten] gerinti ir naujakurius sodinti. Ir [visą] tai jam [Michailui Konstantinovičiui – D. V.] davėme amžiams ir nepakeičiamai, [davėme jam] ir jo žmonai, ir jo vaikams bei jo giminaičiams ir palikuonims“. Analogišką tekstą randame ir privilegijoje Semaškai Jepifanovičiui (*Акты Литовской Метрики. Собраны Ф. Леонтовичем*, т. 1, вып. 1 (1413–1498), Варшава, 1896, с. 9).

kunigaikščiui. Kunigaikštis savo raštu arba išsiuntęs pasiuntinį duodavo atitinkamas instrukcijas, kuriomis remdamasis seniūnas turėjo priimti sprendimą šioje byloje.

4 straipsnis. Voluinės bajorai gavo teisę patys teisti savo valdinius ir rinkti teismo baudas (*вины*) savo naudai. Seniūnams ir vietininkams tai buvo uždrausta. Bylas dėl apsauginių raštų (*зарука*) spręsti turėjo pats didysis kunigaikštis.

5 straipsnis. Seniūnams buvo suteikta teisė teisti bajorų valdinius tik tam tikrais atvejais (plėšimas, išprievartavimas, bajoro sužalojimas, padegimas).

6 straipsnis. Vagį, kurį pagaudavo nusikaltimo vietoje su įkalčiais (*с поличным*), pagal nusistovėjusius papročius teisė toje vietoje, kur įvyko nusikaltimas. Pavogti daiktai (*поличное*) atitekdavo valdos, kurioje buvo pagautas vagis, savininkui. Kalte įrodžius, paleisti ar išpirkti vagį buvo draudžiama. Nusikaltęs pagal nuo seno galiojančią tvarką turėjo mokėti baudą.

7 straipsnis. Seniūnų tarnams, keliaujantiems per privačias valdas, buvo uždrausta suteikti apsauginius raštus (*заруки*). Raštas buvo laikomas galiojančiu ir turėjo juridinę galią (*справная зарука*) tik tuomet, kai bajoras pateikdavo galimo antpuolio (*наезд*) ar nužudymo įrodymus teismui ir reikalaudavo suteikti apsauginį raštą.

8 straipsnis. Židičino ir Dorogobužo mugėse seniūnų tarnai negalėjo teisti bajorų valdinių, imti baudas ar duoti apsauginius raštus. Vietininkas neturėjo teisės tų žmonių teisti vienas. Žmogus, kuriam buvo pateikti kaltinimai, galėjo pasirinkti teisėją iš bajorų. Teismo proceso metu buvo draudžiama naudoti kaip įrodymus suklastotus apsauginius raštus ir melagingus parodymus.

9 straipsnis. Vagis, pagautas mugėje ar mieste su voginiu (*лицо*), turėjo būti teisiamas atsižvelgiant į nusikaltimo sunkumą. Buvo numatyta mirties bausmė (vagis turėjo būti pakartas) ar bauda nukentėjusio naudai. Teismo bauda (*вина*) turėjo tekti vagies šeimininkui.

***

Ateityje šis darbas suteiks galimybę tyrinėti šios privilegijos normų realizavimą XV a. antrosios pusės kasdieninėje praktikoje ir lyginti šią privilegiją su kitais teisės paminklais, taip atkuriant vientisą LDK žemių-aneksų teisinės sistemos paveikslą iki Pirmojo LDK Statuto parašymo.

THE PROBLEM OF THE DATING AND PROTOGRAPHY OF THE WOLYŃ LAND PRIVILEGES (SECOND HALF OF THE FIFTEENTH CENTURY TO THE BEGINNING OF THE SIXTEENTH CENTURY)

Summary

DMYTRO VAŠČUK

Land privileges are one of the most valuable sources in investigating the history of the land annexation law of the Grand Duchy of Lithuania. During the pre-statute period, it was precisely these that acted like a kind of 'constitutional charter' for the separate regions. Because only two of the very first privileges, i.e. those of Samogitia and Naugardukas, have survived in their original form until our day, an important task has arisen for researchers: to distinguish the archetypal privileges of the confirmation acts that have reached us. Four privileges, dated 1392, 1423, 1501, and 1509 that were granted to Wolyń, are analysed in the article. However, it is possible to consider only the last two land privileges since the privileges granted by Jogaila had nothing in common with the confirmations of Aleksander Jagiełłończyk and Sigismund I the Old.

A protographic reconstruction was made using a comparative text analysis of the privileges of 1501 and 1509 using the methods of J. Jakubowski. It showed that Grand Duke Kazimier Jagiełłończyk of Lithuania issued the first archetype and the first part of the Privilege of 1501, ending with the instructions for punishing a thief caught in the market, should be ascribed to it.

It was more difficult to establish a possible date. However, an analysis made of the political situation in the GDL from the end of 1451 to 1453 and a cross comparison of the chapters of the Wolyń land privileges that have reached us with the 1440 Kiev land privilege and general 1447 land privilege allows the reasoned assertions that the possible date of the appearance of the protograph is the beginning of 1452.

This shows that studies of the aforementioned legal sources can be meaningful in investigating the formation of the GDL and the functioning of its state institutions.

Gauta 2003 m. kovo mėn.

Dmytro Vaščukas (g. 1978 m.). Ukrainos nacionalinės mokslų akademijos Ukrainos istorijos instituto doktorantas. Tyrimų kryptis – Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės politinė ir teisinė istorija XIV–XVI a. pirmojoje pusėje.

Ukrainos NAM Ukrainos istorijos institutas, Gruševskio g. 4, Kijevas, Ukraina 01001. El. paštas: dvashchuk@ukr.net.